

O różnorodności kolorów owocników grzybów można było przeczytać w „Mieczniku Białawieskim” w roku 2008 (nr 2/2008), o gamie zapachów rok później (nr 1/2009). Tym razem w kilku kolejnych artykułach postaram się przedstawić różnorodność kształtów owocników grzybów. Zapraszam Czytelników na obserwacje tych gatunków, których owocniki odbiegają kształtem od typowego „kapelusza na trzonie”.

MISECZKI, KUBECZKI, USZKA

RÓŻNORODNOŚĆ KSZTAŁTÓW OWOCNIKÓW

CZĘŚĆ I

GRZYBOWY „STANDARD”

Gdy prosimy kogoś o narysowanie grzybowego owocnika, to najczęściej na kartce pojawia się kształt podobny do prawdziwka lub muchomora. Czasem ukazuje się rysunek kopytowego owocnika najczęściej spotykanej huby – czyli hubiaka pospolitego. Gdy na wycieczce do lasu spostrzegamy

bom. Kształty owocników inspirowały z pewnością osoby nadające nazwy grzybom, odzwierciedlają się bowiem w nazwach oficjalnych, np. lejkowiec *Craterellus*, kubecznik *Crucibulum*, czarka *Sarcoscypha*, berłoweczka *Tulostoma*, buławka *Clavariadelphus*, czasznica *Calvatia*, gwiazdosz *Geastrum*, jęczyzek *Arrhenia*, kieliszków-

Kustrzebki wytwarzają miseczkowate lub talerzykowate owocniki różniące się kolorem i wielkością w zależności od gatunku

TALERZYKI, MISECZKI, CZARECZKI

Stosunkowo często spotykać można grzyby o owocnikach okrągłych, płaskich lub wklęsłych. Określamy ten kształt od kojarzących się z nim naczyń jako talerzykowaty lub miseczkowaty. Typowo talerzykowate owocniki mają włosniczki (*Scutellinia* spp.), które wyróżniają się spośród innych grzybów żywoczerwoną lub pomarańczową barwą i ciemno owłosioną zewnętrzną powierzchnią talerzyka. Włosniczki, których owocniki są nieduże, osiągające do 1 centymetra średnicy, znaleźć można na gołej ziemi oraz na murszejącym drewnie. Poszczególne gatunki z tego rodzaju różnią się nieznacznie barwą i długością włosków na powierzchni owocników. Wklęsłe miseczkowate owocniki mogą być pozbawione trzonu (mówimy o takich owocnikach, że są „siedzące”), jak np. u niektórych kustrzebek (*Peziza* spp.). Najczęściej jednak u podstawy miseczki znajduje się trzon, może być on bardzo krótki, ledwo widoczny lub długi, jaki widać u piestrzycy popielatej *Helvella macropus*, zwanej dawniej długotrzonką, wyrastającej na ziemi w lasach liściastych. Trzon może też być zagłębiony w ziemi. Miseczka wyrasta wtedy pozornie na ziemi, a w rzeczywistości widoczna jest zaledwie niewielka część owocnika. Łatwo to zaobserwować u wiosennego pasożyta zawilców – sklerotki bulwiastej *Dumontinia tuberosa*, która rozwija się na kłęczach zawilców. Jej cechą charakterystyczną jest wy-

Talerzykowate owocniki włosniczek łatwo poznamy po wyraźnym, czarnym, orzęsionym brzegu

inne owocniki, często nie są one rozpoznawane jako grzyby. Tymczasem bogactwo ich kształtów jest ogromne i rozglądając się uważnie wokół, można zauważyć owocniki zupełnie odbiegające wyglądem od tych, które jesteśmy skłonni przypisywać grzy-

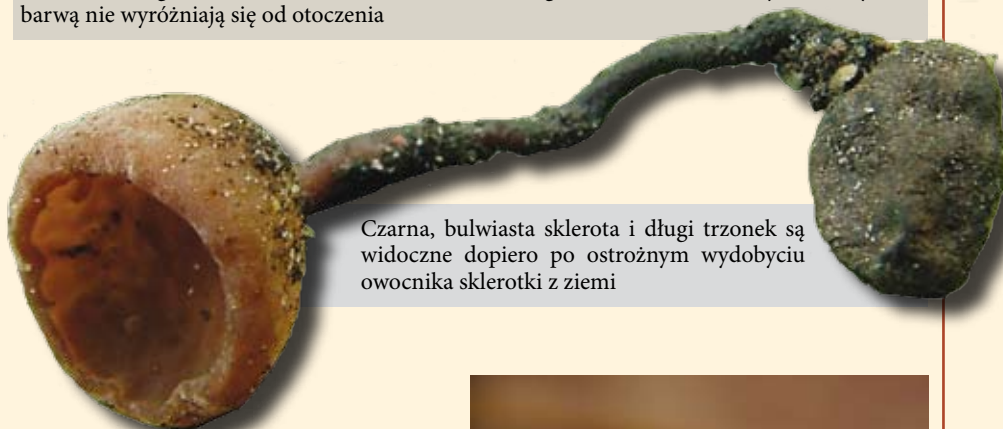
ka *Guepinopsis*, lejkówka *Clitocybe* i pałecznicza *Typhula*. Nazwy ludowe są równie bogate w skojarzenia z kształtami – kozia broda, krowia gęba, cholewka, czop, parasolowiec, pępek, świeczka i fiłka. Przyjrzyjmy się kilku przykładom.

Owocniki długotrzonki to miseczki osadzone na długim trzonie. Niełatwo je zobaczyć, bo barwą nie wyróżniają się od otoczenia

Dzięki jaskrawym owocnikom, czarka jest stosunkowo dobrze widoczna w terenie

Czarna, bulwiasta sklerota i długi trzonek są widoczne dopiero po ostrożnym wydobyciu owocnika sklerotki z ziemi

tworzenie podziemnej, czarnej bulwy, z której wiosną wyrasta miseczkowaty owocnik osadzony na długim, najczęściej kilkucentymetrowym cienkim trzonie. Sklerotkę wypatrzymy w porze kwitnienia zawilca gajowego. Miseczkowate owocniki mogą mieć różną głębokość. Te, głęboko miseczkowate określane bywają mianem czarrek. Taki kształt mają często owocniki chronionej czarki austriackiej *Sarcoscypha austriaca*, pojawiającej się w białowieskich grądach i łągach wraz z wiosną, pomiędzy wiosennymi geofitami – zawilcami, kokoryczami i czosnkiem niedźwiedzim. Owocniki tego gatunku mają charakterystyczną, jaskrawą barwę i też wyrastają tylko pozornie na ziemi. Ich białawe trzony, zagłębione najczęściej w ziemi, łączą kolorową czarkę z zagrzebanymi

w podłożu resztkami drewna, bowiem czarka austriacka jest gatunkiem saprotroficznym, rozkładającym drewno drzew liściastych.

Talerzyki, miseczki, czarki różnych gatunków grzybów różnią się między sobą rozmiarami, zabarwieniem, obecnością, kolorem i długością włosków, fakturą powierzchni, konsystencją i miejscem wyrastania. Niektóre, o okazałych owocnikach, są widoczne z daleka, inne wymagają wprawności i spostrzegawczości w ich wynajdywaniu pod liśćmi czy w zagłębieniach powierzchni na murzejącym drewnie.

PUCHARKI I KUBECZKI

Im głębszy jest owocnik, tym bardziej upodabnia się do innych części zastawy stołowej. Głęboko wklęsłe owocniki na krótkich trzonach nazywane są pucharkami. Na osadkach liści jesionowych rośnie biały pucharek *Hymenoscyphus albidus*, prezentowany już w „Mateczniku Białowieskim” i na Wystawie Grzybów w Ośrodku Edukacji Przyrodniczej Białowieskiego Parku Narodowego. Jego niewielkie, białawe lub kremowe owocniki wyrastają gromadnie od lata do jesieni na opadłych osad-

Owocniki różnych gatunków pucharków znaleźć można na żołądźiach, liściach, drewnie

kach jesionowych liści, pozbawionych już listków bocznych. Przy masowych pojawach ziemia pod jesionami wygląda jak posypana białymi kropkami. „Pucharki” pucharka wykształcają się różnie w zależności od warunków. Mogą być osadzone na krótszych trzonach (typowe owocniki) lub na dłuższych, młodsze owocniki mają płystsze „pucharki” od starszych. Typowo kubeczkowate owocniki ma kubek prążkowany *Cyathus striatus*. Jest to gatunek, który pospolicie wyrasta na szczątkach drewna. Łatwo go można wypatrzeć na poboczach dróg leśnych, szczególnie w miejscach, gdzie nagromadziły się drobne resztki drewna z drzew liściastych. Owocniki kubka prążkowanego początkowo wyglądają jak małe, owłosione maczugi, w miarę wzrostu, na szczycie uwidacznia się płaska, biała osłona zamykająca wewnątrz owocni-

Typowe owocniki kubka prążkowanego znajdziemy na resztkach drewna

Wiosną, podczas deszczowej pogody, na lipowych i dębowych gałęziach pęcznieją galaretowate owocniki kisielnicy

ka. W końcu osłona ta pęka i naszym oczom ukazuje się środek o połyskujących ściankach z wyraźnie widocznymi prążkami, kryjący dyskowate, szare peridiole (skupienia zarodników otoczone osłonką). Kubek ma interesujący sposób rozprzestrzeniania zarodników. Pod wpływem kropli wody (np. z deszczu), peridiole wystrzelują z owocnika na sporą odległość i przyczepiają się przy pomocy lepkiego „sznureczka” do roślin, skąd są łatwiej roznoszone w okolicy. Podobne owocniki mają inne gatunki kubków i kubecznik pospolity *Crucibulum laeve*.

Przypominające małżowinę ucha ludzkiego owocniki uszaka nazywane bywają uchem Judaszowym

USZKA, TRĄBKI, LEJKI

Z kształtami owocników kojarzone są nie tylko elementy zastawy stołowej. Owocniki uszaka bżowego *Auricularia auricula-judae* imitują bardzo sugestywnie małżowinę ucha ludzkiego. Grzyb ten dawniej bywał też nazywany uszakiem Judaszowym lub wręcz Judaszowymi uszami. Jest to pospolity gatunek, który rozkłada drewno drzew liściastych. Często spotykany jest na dzikim bzie czarnym, ale rośnie też na drewnie wielu gatunków drzew. Jego charakterystyczne, żelowate, lekko fioletowawe owocniki są widoczne prawie przez cały sezon. Najpiękniej prezentują się w czasie wilgotnej pogody, gdy nabierają elastyczności pod wpływem wody. W czasie suszy owocniki zasychają i wyglądają bardzo niepozornie, jednak wystarczy jeden solidny deszcz, by odzyskały swój „uchowaty” kształt. Uszak bzo-

wy jest gatunkiem pospolitym, związanym najczęściej ze zbiorowiskami przekształconymi przez człowieka. Natomiast jego bliski „kuzyn” – uszak skórnikowaty *Auricularia mesenterica*, ma owocniki mniej kojarzące się z czymkolwiek uszami, porastające martwe kłody drzew liściastych. Ma też inne „upodobania”, jeśli chodzi o zasiedlanie zbiorowisk przekształconych – najczęściej można go spotkać w zbiorowiskach o charakterze naturalnym, choć pojawia się też w parkach. Uznany jest za gatunek zagrożony wyginięciem w Polsce. Owocniki nieco podobne do uszaka bżowego tworzy kisielnica trzoneczkowata *Exidia truncata*. To też gatunek z czerwonej listy, uznany za zagrożony wyginięciem w Polsce. Na poszukiwanie nieco uchokształtnych, miękkich, galaretowatych, czarnych owocników kisielnicy najlepiej wybrać się wios-

ną do lasu z dębami i lipami. Na leżących, martwych gałęziach można śmiało wypatrywać czarnych „galaretek”. Gatunek poznaje się łatwo po dość okazałych owocnikach z jedną stroną błyszczącą z delikatnymi, odległymi od siebie brodawkami, a drugą – matową, chropowatą. Podobnie jak u uszaka bżowego, w czasie suchej pogody, owocniki kisielnicy trzoneczkowatej tracą wodę, kurczą się i są prawie niewidoczne. Podczas deszczu pęcznieją i stają się dobrze widoczne. I przede wszystkim z tego powodu dużo trudniej znaleźć je latem, kiedy przeważają suche dni.

Gdy widzi się owocniki lejkowca dętego *Craterellus cornucopioides*, na myśl przychodzi skojarzenie z trąbką lub lejkiem. Skojarzenie o tyle łatwiejsze i trafniejsze, że wysmukłe owocniki lejkowca są rurkowate i po zerwaniu faktycznie do złudzenia przypominają trąbki i lejki. Te pospolite, jadalne grzyby spotkać można w lasach liściastych, przede wszystkim pod dębami i bukami. Charakterystyczne, ciemno zabarwione „trąbki” pojawiają się gromadnie, najczęściej w zwartych kępach i początkowo są trudne do wypatrzania z powodu koloru upodabniającego je do otaczającej ściółki. Jednak, gdy dostrzeże się pierwszą kępkę, wypatrzanie następnych, rosnących w pobliżu nie jest kłopotliwe. Liczne gatunki, których owocniki składają się z „normalnego” trzonu i kapelusza, też często mają kształt lejkowaty. Najwyraźniej widać to na przykładzie licznych gatunków lejkówek (*Clitocybe* spp.) i pępówek (*Omphalina* spp.). Ich kapelusze są zazwyczaj wklęsłe, blaszki na spodzie kapeluszy wąskie i zbiegające łagodnie na cienki trzon. Z daleka ten kształt jednoznacznie kojarzony jest z lejkiem.

W niektórych krajach charakterystyczne owocniki lejkowca bywają nazywane trąbkami śmierci

Osobliwie wyglądające owocniki patyczki lekpiej spotkać można jesienią w lasach liściastych i mieszanych

Soczyście zabarwione owocniki dzieżki można znaleźć na poboczach leśnych dróg

Kuliste owocniki zagrzebek rozwijają się pod ziemią, dojrzałe ukazują się na powierzchni, pękając płatkowo na kilka ramion i ukazując jaśniejsze wnętrza

BEZ SKOJARZEŃ I „SFATYGOWANE”

Oprócz owocników bez trudu kojarzących się nam z konkretnym przedmiotem, jest spora grupa gatunków posiadających owocniki, których kształt trudno skojarzyć z czymkolwiek. Przykładem może być patyczka lepka *Leotia lubrica*, której przypisano nazwę „kształtną”, ale autor nazwy musiał mieć chyba bardzo plastyczną wyobraźnię. Owocniki tego gatunku składają się ze smukłego trzonu zakończonego... no właśnie, nieforemną, pofałdowaną miseczką? główką? kapeluszem? Patyczkę spotkać można stosunkowo łatwo w żyznych lasach liściastych, najczęściej w kępach mchów. Warto przyrzeć się jej uważnie – trudno będzie znaleźć dwa identyczne owocniki.

Oprócz gatunków, które wytwarzają owocniki łatwo kojarzące się z elementami zastawy kuchennej, część

grzybów ma owocniki z serwisu „po przejściach”, ich miseczki, talerzyki, czareczki są powyginane, czasem wyglądają jak pęknięte. Gdy znajdziemy owocniki atrakcyjnie wyglądającej dzieżki pomarańczowej *Aleuria aurantia*, ujrzymy głębokie miseczki, z których niemal wszystkie będą miały pofałdowane brzegi i nieregularne kształty. Dzieżkę najłatwiej znaleźć na trawiastych przydrożach, jej żywo zabarwione, pomarańczowe, żółtawe lub czerwone owocniki ładnie kontrastują z zielenią traw.

NA DREWNIĘ, ŚCIÓŁCE, ZIEMI I... POD ZIEMIĄ

Zaprezentowane powyżej przykłady grzybów przedstawiały gatunki, które wytwarzają owocniki dość typowo – na drewnie, na ziemi czy ściółce. Ale miseczki są też tworzone pod ziemią.

Tak rozwijają się owocniki zagrzebek (*Geopora* spp.). Początkowo kuliste wyrastają tuż pod powierzchnią ziemi, gdy dojrzewają szczyt owocnika pęka i na powierzchni ukazuje się mały otwór (od tej fazy rozwoju niekiedy tworzona jest alternatywna nazwa zagrzebek – ziemiotwór). Z czasem i jednocześnie wraz z dojrzewaniem zarodników, kulisty owocnik staje się coraz bardziej widoczny i coraz bardziej miseczkowaty. Ostatecznie widoczne są lekko zagłębione w podłożu miseczki o regularnie popękanych brzegach. Poszczególne gatunki zagrzebek różnią się przede wszystkim rozmiarami owocników. W Puszczy Białowieskiej stwierdzono zagrzebkę o małych owocnikach (średnica około 1 centymetra) – *Geopora arenicola* – występującą na piaszczystych glebach, przede wszystkim pod brzoza. Powierzchnia ziemi w czasie masowego pojawu zagrzebek jest usiana maleńkimi otworkami kryjącymi rozwijające się miseczki. Owocniki, których rozwój rozpoczyna się pod powierzchnią ziemi, a kontynuowany jest na jej powierzchni nazywamy półpodziemnymi.

Zaprezentowane w tym artykule przykłady owocników nie wyczerpują różnorodności kształtów, z jakimi mamy do czynienia w świecie grzybów wielkoowocnikowych, dlatego w kolejnych artykułach przedstawię jeszcze niektóre, ciekawe przykłady na rogi, muszelki, gwiazdy, gruszki, berła i maczugi w świecie grzybów.

TEKST: ANNA KUJAWA
Stacja Badawcza Instytutu
Środowiska Rolniczego i Leśnego PAN w Turwie
ZDJĘCIA: KRZYSZTOF KUJAWA